

В. С. НОВАК

г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»

ЗИМОВЫЯ АБРАДЫ І ЗВЫЧАІ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ФАЛЬКЛОРУ ГОМЕЛЬСКАГА РАЁНА)

У артыкуле на аўтэнтычным матэрыяле, запісаным у палявых экспедыцыях на тэрыторыі Гомельскага раёна, асэнсуюцца структурныя кампаненты калядна-навагодняга абрадавага комплексу. Выяўленыя аўтарам мясцовыя асаблівасці зімовай абраднасці дэманструюць багацце яе рэгіянальна-лакальных асаблівасцей, пацвярджаюць устойлівасць бытавання зімовых абрадаў і звычаяў.

Сярод структурных кампанентаў калядна-навагодняга абрадавага комплексу Гомельскага раёна можна вылучыць наступныя: тры куцці, прымеркаваныя да святкавання Ражаства, Новага года і Вадохрышча, абходныя шэсці калядоўшчыкаў, абрад ваджэння казы (мядзведзя, каня, кабылы і інш.), рытуальныя дыялогі заклікання марозу і заклікання неўрадлівага дрэва, прыкметы і павер'і, варажба, выкананне зімовых песень.

Што да падрыхтоўкі абрадавай трапезы, звязанай з куццёй, то варта адзначыць, што фактычны матэрыял з'яўляецца яскравым доказам праявы вузкалакальных асаблівасцей. Першую куццю, звязаную з Ражаствам (Раством) называлі поснай, бо “варылі посную куццю, толькі вада, соль і сахар. А патам ету кашу, бяруць ета немножка сена, ложуць на кут, прыношуюць эту кашу, ставяць на кут да утра” (запісана ў в. Рудня-Марымонава ад Драбышэўскай Соф’і Дзмітрыеўны, 1939 г. н.). Варта адзначыць, што абрадавую страву (куццю) называлі ў многіх вёсках Гомельскага раёна “гушчай”, як і ў іншых мясцовасцях Гомельшчыны: “Самі патроху папробуем, а тады курам гушчу атнясём” (запісана ў в. Новая Гута ад Рысінай Ніны Гаўрылаўны, 1930 г. н.); “Дажыдалі першага дня Каляд, увечары ставілі ў печ гушчу” (в. Аздзеліна, ад Санько Вольгі Маркаўны, перасяленкі з в. Нудзічы Брагінскага р-на) [1, с. 54]. На пытанне, з якіх круп рыхтавалі куццю, мясцовыя жыхары ў асноўным адзначалі, што выкарыстоўвалі ячныя крупы (пяроўку): “Дзелалі

куццю з перлоўкай. Варылі яе на масле падсолнечным і дабаўлялі туды сахар, з печкі даставая” (запісана ў в. Даўгалессе ад Гусоўчанка Марыі Максімаўны, 1951 г. н.).

Абавязкова гаршчок з куццёй трэба было паставіць на сене, разасланым на сталe, што звязвалі з нараджэннем Ісуса Хрыста: “І вот ужо як мая мама дзелала: яна ўжо даставала тую куццю з печкі і так ва ўгалочак такой, куток ставіла, а пад чыгунок ілі гаршчок падсцілала сена. Мо есць такая легенда, звязаная з Раждзеством Ісуса Хрыста, што ён радзіўся і яго не была чым запеленаць, і яго Мацер Божая, кагда радзіла, дык палажыла ў яслі, а там было сена” (запісана ў в. Даўгалессе ад Гусоўчанка Марыі Максімаўны, 1951 г. н.).

Паводле сведчанняў жыхароў в. Чкалава, у мясцовай традыцыі было прынята захоўваць гаршчок з куццёй на калядным сталe пэўны час, “а тады ўжо на Шчадруху, на Новы год, той чагунок дастаеш і ўжэ з таго чагунка курам даеш із каляса жалезнага, насыпіш ужо тады, накарміш. На Новы год ужо дзеліш і ўсім па жменячцы. Такі закон – нада даваць, штоб здаровыя былі, штоб шчаслівыя былі тыя, каму даеш” (запісана ад Краўцовай Лідзі Васільеўны, 1927 г. н.). У в. Новая Гута, як паведамлілі жыхары, пасля таго, як усе члены сям’і за калядным сталом пачаставаліся куццёй, рэшткі яе адносілі курам: “Самі патроху папробуем, а тады курам гушчу атнясём. Курам неслі, каб добра нясліся” (запісана ад Рысінай Ніны Гаўрылаўны, 1930 г. н.).

Адметная мясцовая дэталe, звязаная са святкаваннем Ражаства, – наяўнасць на калядным сталe спецыяльна зробленых з цеста зааморфных фігурак (“гэта былі і маленькія каровы, авечкі, быкі”) і захаванне іх да Вадохрышча (“аддавалі скату, каб жывёла была заўсёды здаровая і давала многа малака, яшчэ каб заўсёды приходзіла дадому і слухалася гаспадароў” (в. Дуянаўка) [1, с. 62].

Асобнай увагі заслугоўваюць звесткі пра сена або салому, якія клалі на стол пад абрус падчас калядна-шчадроўных святкаванняў. Напрыклад, у в. Аздзеліна з саломай, што ляжала на куце пад гаршчком з куццёй, адбываліся маніпуляцыі, скіраваныя на павелічэнне ўраджайнасці жыта: “А пасля кладуць тую салому з кута на стол і пачынаюць малаціць. Колькі зярнятак упадзе на стол, столькі коп жыта нажнеш” [1, с. 54]. У в. Макаўе спецыяльна падрыхтаваны сноп, што знаходзіўся на покуці, “аббівалі”, “зерне сыпалі курам, а салому клалі на курыныя гнёзды, каб куры добра несліся, выводзілі куранят або абвязвалі гэтай саломай дзерава ў садзе, каб пладаносіла” [1, с. 71].

Аграрна-магічнае значэнне надавалася саломе, якой абвязвалі пладовыя дрэвы, верылі, што ў такім выпадку яны будуць

пладаносіць: “А тады тою саломаю на шчадруху абвязвалі яблыні і грушы, каб радзілі” [1, с. 54]. “Судачыненні са збожжам / хлебам і светам продкаў надаюць С. (саломе) тыповы магічны змест. С. з каляднага стала неслі ў поле, абвязвалі вакол садовых дрэў, падпяразвалі ёю бясплодных жанчын” [2, с. 424]. У в. Міхалькі, паводле сведчанняў інфармантаў, абавязкова клалі на гаршчок з куццёй хлеб, якому як важнаму сакральнаму прадметнаму атрыбуту таксама надавалася магічнае прадудцыравальнае значэнне: “Перад тым, як паставіць куццю на стол, клалі сена і засцілалі скацеркай, а на куццю клалі хлеб. Патом сена аддавалі скаціне і падсцілалі курам, каб самі садзіліся на яйцы. Хлеб аддавалі каровам, штоб яны лёгка цяліліся” [1, с. 72].

Калі першую куццю, што адзначалі напярэдадні Ражаства, называлі “беднай” (в. Даўгалессе), “поснай”, “галоднай” (в. Рудня-Марымонава), то другая куцця, якую святкавалі перад Новым годам, была, паводле сведчанняў жыхароў, багатай, “шчодрай”: “А вот ужэ куцця пад Новы год багатая была, тагда можна было есці ўсё” (запісана ў в. Зябраўка ад Букаўцовай Алены Пятроўны, 1937 г. н.). Варта адзначыць, што самі жыхары дакладна адрозніваюць тры віды куцці: “Каляды ж сядзьмога января – первая, то посная куцця. Цяперака другая куцця – ета Новы год, ета ўжэ скаромная, 14 января. А трэцяя куцця – Крашчэніе. Тры куцці – ета калядная, навагодняя (старога Новага года) і крашчэнская” [1, с. 76].

У лакальных традыцыях Гомельскага раёна рытуальны дыялог запрашэння Мароза (у аснове звароту ляжалі народныя вераванні, звязаныя з духамі продкаў) на калядную вячэру быў прымеркаваны як да святкавання першай куцці, так і другой, і трэцяй: “Мароз звалі абязацельна. Спачала первы хазяін, ну, бацькі ў нас не было, матка мая набірае первая ложку і к акну: “Мароз, мароз, ідзі куццю есці” (І так тры разы)”” (запісана ў в. Даўгалессе ад Гусоўчанка Марыі Максімаўны, 1951 г. н.); “На багатую куццю дык во як звалі Мароз! Выйдзе матка, бярэць пугу і кажа: “Мароз, мароз, хадзі кашу есць” (Тры разы так дзелалі)”” (запісана ў в. Рудня-Марымонава ад Драбышэўскай Соф’і Дзмітрыеўны, 1939 г. н.); “... а тады зноў посная куцця, а тады “піскуха” ўжо перад Крашчэннем, а тады ўжо садзем пад стол дзетак, нас матка – пад стол ды тады кажа: “Мароз, хадзі куццю есць, летам не прыходзь да не марозь не гуркоў, не бульбы, не памідораў, нічога!” (запісана ў в. Старыя Дзятлавічы ад Ткачовай Алены Варфаламееўны, 1929 г. н.).

Устойліва захоўваюцца ў памяці жыхароў Гомельскага раёна навагоднія шлюбныя варожбы, што пацвердзілі і матэрыялы

фальклорнай экспедыцыі, праведзенай у 2021 г. Як слушна падкрэсліў А. І. Гурскі, “традыцыйная сувязь варожбаў з навагоднім перыядам указвае на тое, што гэты перыяд успрымаўся як вельмі важны і адказны этап у жыцці, які вызначаў лёс людзей. Навагодне-хрышчэнскія варожбы – гэта ў перавазе сваёй “асабістыя” варожбы, якія маюць непасрэдныя адносіны да лёсу чалавека, яго шлюбнага саюзу” [3, с. 79–80]. Галоўныя матывы мясцовых варыянтаў варожбаў традыцыйныя: прагназаванне імя суджанага (“З куцці бяруць першую корачку і ідуць па ўліцэ, еслі ўстрэцяць мужчыну, то імя нужна спрасіць, і той будзя жаніх” (запісана ў в. Зябраўка ад Букаўцовай Алены Пятроўны, 1937 г. н.)), вызначэнне, хто першай з дзяўчат замуж выйдзе (“Вязалі платочкі носавыя ўзяжамі і кідалі ў ночвы (дзеравянныя карыты) і палалі: чый выскачыць, тая первая замуж выйдзе” (запісана ў в. Зябраўка ад Букаўцовай Алены Пятроўны, 1937 г. н.)), а таксама, адкуль менавіта, з якога боку прыедуць сватацца (“Тожэ кідалі сапагі, валенкі чэраз забор, у якую сторану ўпадзе носам, адтуль і жаніха чакаць” (запісана ў в. Міхалькі ад Чачанковай Марыі Рыгораўны, 1940 г. н.)).

Сярод адметных відаў варажбы варта вылучыць наступныя: гэта варажба пад сімвалічнай назвай “мост масціць”, калі “бралі палкі і папярок рэчкі паложуць, і дамой бягуць, прыгаворваючы: “Хто са мной на рэчкі палачкі сабіраць?”” (запісана ў в. Рудня-Марымонава ад Драбышэўскай Соф’і Дзмітрыеўны, 1939 г. н.), а таксама варажба-тлумачэнне, для выканання якой надзвычай важнымі былі, напрыклад, такія прадметы, як цыбуля, грошы і лялька: “Варажылі: ляльку дзелалі, цыбулю клалі ў начоўкі. Цыбуля – за п’яніцу выйдзеш, калі грошы – за багатага, калі лялька – дзеўка будзе сама” (запісана ў в. Бабовічы ад Коласавай Марыі Сямёнаўны, 1941 г. н.). Паводле ўспамінаў жыхароў в. Даўгалессе, варажылі не толькі дзяўчаты, але і хлопцы (такія варожбы сустракаюцца рэдка): “Матчын брат варажыў так: набіраў у кружку вады, лажыў дзве такія палачкі і ставіў пад крваць, і гаварыў: “Сужаная, ражаная, прыйдзі, перавядзеш мяне чэраз эту”. Ну, і што ж, ночку сніцца жэншчына, каторая просіць: “Перавядзі мяне чэраз рэчку”. І точна на ёй жаніўся” (запісана ў в. Даўгалессе ад Гусоўчанка Марыі Максімаўны, 1951 г. н.).

У вёсках Гомельскага раёна напярэдадні Вадохрышча, як і ў іншых мясцовасцях Гомельшчыны, адзначалі трэцюю куццю. Асноўныя абрадавыя моманты яе святкавання былі звязаны з асвятчэннем вады і маляваннем “крыжыкаў” на сценах хаты і гаспадарчых пабудоў. Народныя вераванні жыхароў грунтаваліся на магільных уласцівасцях вады і крыжа, якія “перамагалі і выганялі

нячыстую сілу з жыццёвай прасторы чалавека” [4, с. 156]. Напрыклад, семантыку намаляваных крыжоў жыхары в. Целяшы звязвалі з засцярогай хаты ад злодзеяў: “На кожных дзвярах і вокнах у двары малявалі крэсты, каб засцерагчы сваю хату, каб не было вораў” [1, с. 105]. У некаторых вёсках Гомельскага раёна на рэчцы высыкалі палонку, а таксама крыж з лёду і аблівалі яго бурачным сокам: “Вырубліваюць такі крэст, ставяць. Вараць буракі і этай юшкай краснай абліваюць увесь крэст. Стаіць такі бальшы красны крэст” (запісана ў в. Церуха ад Майсеевай Ніны Аляксандраўны, 1935 г. н.). Мясцовыя жыхары верылі ў засцерагальныя магічныя ўласцівасці крыжа, каля якога святар асвячаў ваду.

Паводле сведчанняў інфармантаў, па сённяшні дзень у народзе вераць у святую ваду, якую “свяцілі на Крашчэнне. Напрыклад, дом здзелаеш новы, вадой папырскаеш, бальны чалавек — нашча даш папіць, дзіцёначку лічанька патрэш, вот гэтай свяцонай вадой і цяпер даражаць” (запісана ў в. Новая Гута ад Рысінай Ніны Гаўрылаўны, 1930 г. н.). Як адзначылі жыхары в. Церуха, на Вадохрышча “гаспадары свяцілі ваду і акраплялі ёю свае хаты. ... Лічылася, што гэтая вада дапамагае ад розных хвароб чалавека і жывёлы і захоўваецца на працягу ўсяго года ў кожнай хаце за абразамі” [1, с. 92].

У сістэме зімовай каляндарнай абраднасці важнае месца адводзілася калядным абходам, калі збіраліся калядоўшчыкі, пераапрааналіся, выкарыстоўваючы пры гэтым розныя маскі (антрапаморфныя і зааморфныя), і абходзілі двары, адраасуючы віншаванні гаспадарам і іх дзецям: “На Каляды сабіраліся, перадзяваліся, хто ў што: цыганяў, у коз. І казу бралі, то барана бралі. І хадзілі пад вокнамі, не так як цяперака ходзяць у хату. А то пад вокнамі ходзіш і крычыш: “Дазвольце спець вам песню”. Ну, і яны гавораць: “Нажалуйста” ... Хлопцам пелі аддзельна, а дзеўкам аддзельна” (запісана ў в. Даўгалессе ад Стахоўскай Мальвіны Мікалаеўны, 1939 г. н.); “Перадзяваліся ў казу, цыгана, мядзведзя” (запісана ў в. Пясочная Буда ад Гарадковай Аляксандры Макараўны, 1926 г. н.). У калядным гурце сярод маскіраваных персанажаў іншы раз прысутнічалі: “нявеста”, “урач”, “каза”: “На свята сабіраліся жанчыны, маладыя дзеўкі адзяваліся ў розныя нарады. Дзелалі нявесту, дзелалі ўрача, казу і хадзілі па хатах з гармошкай” (в. Аздзеліна) [1, с. 56].

Як сведчаць фактычныя матэрыялы, у вёсках Гомельскага раёна распаўсюджанымі былі і абходы калядоўшчыкаў з зоркай: “7-га январа пад вечар маладыя ходзяць са звяздою. ... Маладзёж носіць

зробленую звязду: палка, на якой прымацаваны восем колічкаў, яны ўсе прыбраны ў цвятную бумагу, дожджык. У цэнтры звязды знаходзіцца ікона Ражаства. Яны падыходзяць да хаты, адзін ідзе і спрашуе ў хазяіна: “Ці пусціце звязду?” Калі хазяін дае дазвол, то яны ўсе са звяздой заходзяць у хату. Перахрысціўшыся, становяцца ліцом да ікон і спяваюць:

Раждзество твае, Хрысце Божа наш,
Воссіае міра і свет служашчый,
Цябе кланейцеса, сонцу праўды,
І цябе вядзеце з высаты вастока,
Госпадзі, слава цябе” (в. Гадзічава) [1, с. 57].

Як правіла, калядоўшчыкаў заўсёды адорвалі. Паводле сведчанняў жыхароў в. Даўгалессе, абавязковым сярод калядных дароў быў хлеб: “Калядоўшчыкам давалі сала, хлеб, канфеты, калбасу, у каго што было. А хлеб абязцельна давалі, таго што яго бралі для скаціны. У каго карова забалее, давалі гэты хлеб. ... Яго считалі як святы, і еты хлеб хавалі” (запісана ад Стахоўскай Мальвіны Мікалаеўны, 1939 г. н.). Калі гаспадары не выяўлялі шчодрасці ў рытуале адорвання калядоўшчыкаў, то тады іншы раз моладзь свавольнічала, як напрыклад, у в. Новыя Дзятлавічы: “Хадзілі па хатам, хто даваў вельмі мала, таму дзелалі якую-та праказу. Маглі дзверы завязаць провалкай, а самыя такія здатныя залазілі на хату на крышу, на дах і на комін лажылі сцякліну. Назаўтра бабка хоча затапіць печ, запальвае, а дым не ідзе” (запісана ад Халімончыкава Міхаіла Мікалаевіча, 1955 г. н.).

Прыведзеныя ў артыкуле матэрыялы па зімовай абраднасці Гомельскага раёна дэманструюць багацце лакальных асаблівасцей, звязаных са святкаваннем Ражаства, Новага года і Вадохрышча, а таксама раскрываюць светапогляд беларусаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры і крыніц

1 Народная духоўная культура Гомельскага раёна / Укладанне, сістэматызацыя, тэксталагічная праца і рэдагаванне В. С. Новак. – Гомель: ААТ “Полеспечать”, 2007. – 456 с.

2 Міфалогія беларусаў : Энцыкл. слоўн. / склад. : І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. : Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск: Беларусь, 2011. – 607 с.

3 Каляндарна-абрадавая паэзія / А. С. Ліс [і інш.]; навук. рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : Бел. Навука, 2001. – 515 с.

4 Кухаронак, Т. І. Каляды / Т. І. Кухаронак // Нарысы гісторыі культуры Беларусі: у 4 т. Т. 3. Культура сяла XIV – пачатку XX ст. Кн. 2.

Духоўная культура / А. І. Лакотка [і інш.]; навук. рэд. А. І. Лакотка.
– Мінск : Беларуская навука, 2016. – 751 с.

The article is based on the authentic material recorded in field expeditions in Gomel region, various structural components of the Christmas ceremony complex are studied. The peculiarities of the winter rites discovered and described in the article demonstrate the wealth of its regional and local characteristics.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ